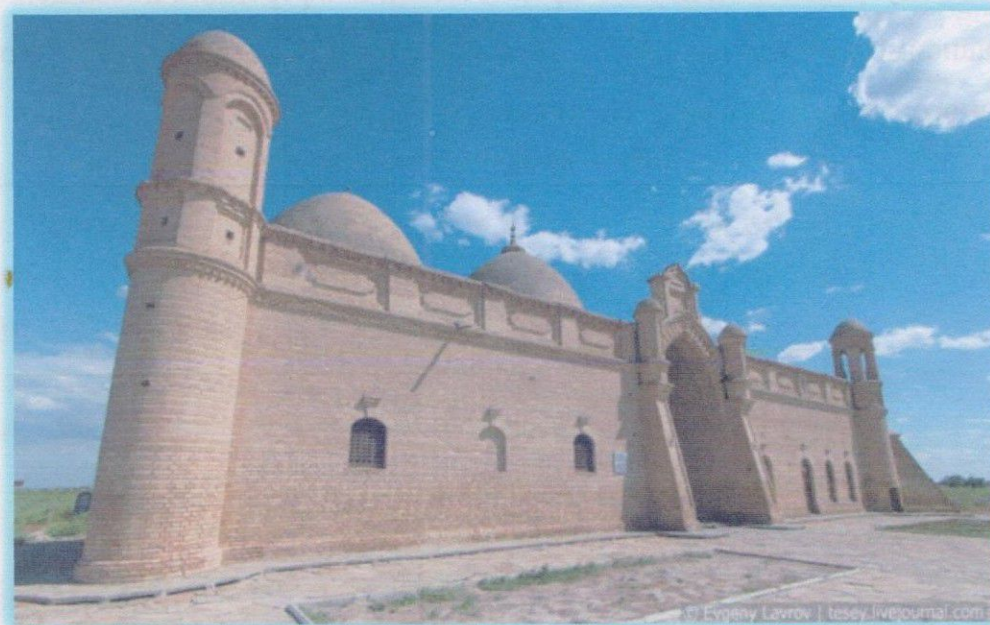

ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ КОЛЛЕДЖ
ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОЛЛЕДЖ

Ел Тәуелсіздігінің 25 жылдығы мен мемлекет және қоғам қайреткері, этнограф, тарихшы-ғалым, **Өзбекәлі Жәнібектің 85 жылдығына арналған «Кәсіби маман дайындауда халықтық педагогиканы инновациялық технологиялармен байланыстырудағы өзектілік»** атты республикалық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
МАТЕРИАЛЫ

Республиканской научно-практической конференции посвященной 25 летию Независимости Республики Казахстана и к 85 летию государственного и общественного деятеля Узбекали Жанибека

Түркістан-2016 ж.

МАЗМҰНЫ

КӨРНЕКТІ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ, ҒАЛЫМ-ЭТНОЛОГ ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКТИҢ ТУҒАНЫНА 85-ЖЫЛ

Айтаханов Е.Қ.- ҚҰТТЫҚТАУ.....	3
Нұскабайұлы Ж.-ҚАЙЫРЛАСУ.....	4
Назаров Н.-ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕК ЖӘНЕ ТҮРКІСТАН.....	7
Жантемір қажы Алимов-ТҮРКІСТАНҒА ЕҢБЕГІ СІҢГЕН АЗАМАТ	11
Ергөбек Қ.С.—ӨЛМЕС ІСІ ӨНЕГЕ.....	14
Адырбек Б.С.-«НАУРЫЗ» МЕРЕКЕСІН ХАЛЫҚҚА ҚАЙТА ҚАУЫШТЫРУДАҒЫ ЖӘНЕ ЖЕЛТОҚСАН ОҚИҒАСЫНА ТАРИХИ БАҒА БЕРУДЕГІ Ө.ЖӘНІБЕКТИҢ РӨЛІ.....	19
Қасымов М.Ө.-ҚАЗАҚТЫҢ БІРТУАР АСЫЛ ПЕРЗЕНТІ.....	28
Сыпатайқызы З.-ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНЕ МУЗЕЙ МҰРАЛАРЫ.....	31
Күзембайұлы А.-ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕК-ТАРИХ ҚАМҚОРШЫСЫ.....	36
Илиясқызы Р.-РУХАНИ АҒА.....	39
Елтебаева Г.-ТАҒЫЛЫМДЫ ҒҰМЫР.....	46
Жораева Г.Т.-ВКЛАД УЗБЕКАЛИ ДЖАНИБЕКА В ВОЗРОЖДЕНИЕНАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕОЛОГИИ КАЗАХСТАНА.....	48
Серім А.А.-ЖЕКЕ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ Ө.ЖӘНІБЕК ЕҢБЕКТЕРІНІҢ МАҢЫЗЫ.....	53
Мұңсызбаева Г.-Ө.ЖӘНІБЕК-ҰЛТ ҰСТАЗЫ.....	58
Касенова Р.-ӨЗ-АҒАҢ НЕГІЗІН ҚАЛАҒАН МҰРАЖАЙ.....	63
Данияров Б.-Ө.ЖӘНІБЕК ЖӘНЕ МҰРАЖАЙ.....	70
Байжігіт Ғ.Б.-Ө.ЖӘНІБЕК МУЗЕЙ ІСІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУШЫ.....	73

ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ-ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫМЫЗ СЕКЦИЯСЫ

Ералин Қ.,Есеналиева Д.-КӨШПЕЛІ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ КӨРМЕСІ.....	77
Жұмашова А.А.-КӨЗ ҚОНДЫРЫЛҒАН ЗЕРГЕРЛІК БҰЙЫМДАР.....	79
Ахмет М.А.-ҚАЗАҚТЫҢ-ШИ ОРАУ ӨНЕРІ.....	85
Ырсымбет.Н.-ҚАЗАҚ ҚАСТЕРЛЕГЕН ҚАМШЫ.....	89
Маябасова Г.Ж.-САЛТ-ДӘСТҮРІМІЗДЕГІ ҰЛТТЫҚ РУХАНИ ҚАЗЫНА-ТҰСАУ КЕСЕР.....	93
Байболов Б.-БІР ЖӘДІГЕР-БІР ТАРИХ.....	96
Кемелова Қ.Ш.-ЗЕРГЕРЛІК-БЛЕККЕ САЛАТЫН ӘШЕКЕЙ АТАУЛАРЫ.....	101
Сағынтаев Б.Ж.-ТОРҒАЙ АҚЫНДЫҚ МЕКТЕБІ ӨКІЛДЕРІНІҢШЫ ҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС.....	107
Қайықбаева А.-ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДАҒЫ РУХАНИ АДАМГЕРШЛІК ТӘРБИЕ.....	116
Есмырза Ұ.А.-ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫМЫЗДЫҢ ТӨРІНДЕГІ ТӨСЕК АҒАШ ЖАЙЛЫ.....	120
Нұрланбекова Р.Б., Жарылқасын Р.-КӨШПЕЛІ ҚАЗАҚ ӨРКЕНИЕТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАРИХЫ.....	124

жауырынына ти» деп сертпен өрген. Кейбір өрімшілер әдетте өрімнің ұзындығын қамшы иесінің тұтамына лайық өруге тырысқан. Өрімшілікте айтылатын мына сөз осы бір ерекшелікке байланысты болуы керек:

- Ассалаумағалейкүм (1-тұтам)
- Әлікассалам! (2-тұтам)
- Жол болсын! (3-тұтам)
- Әлей болсын! (4-тұтам)
- Қайда барасың? (5-тұтам)
- Тобылғы сайға барамын. (6-тұтам)
- Оған неге барасың! (7-тұтам)
- Қамшы сапқа барамын. (8-тұтам).⁴

Бұдан байқайтынымыз, «сегіз ауыз сөз» – «сегіз тұтам» – өрімшілердің ортақ өлшемі болған сияқты.

Қамшының қырғыз өрім, қырық сегіз таспа дейтін түрлері бар. Бес таспа қамшыны кей жерлерде бесқасқа деп атайтын болған. Қазіргі уақытта да ат мінетін адамдар қамшыны қастерлеп ұстап, төріне іліп қадірлей біледі. Біздің мақсатымыз ел ішінде әлі де қамшы жасайтын шеберлердің бар екенін және сол қолөнер шеберлерінің айтуы бойынша жас ұрпаққа қамшының қадірін түсіндіру.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. С. Кенжеахметұлы. Жеті қазына. 3 кітап. Ана тілі ЖШС Алматы 2007 ж. 36 б.
2. Д. Шоқпарұлы, Д. Дәркембайұлы. Қазақтың қолданбалы өнері. Алматы: кітап 2007 ж. 97 б.
3. Арғынбаев . Х . Қазақтың ер – тұрман жабдықтары . Алматы: Өнер, 1987 ж . 246
4. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі энциклопедия. 3 том.- 416 б. 417 – 418 б.

САЛТ-ДӘСТҮРІМІЗДЕГІ ҰЛТТЫҚ РУХАНИ ҚАЗЫНА-ТҰСАУ КЕСЕР

Маябасова Г.Ж.

«Отырар мемлекеттік археологиялық қорық- мұражайы» РМҚК
этнография ғылыми-зерттеу бөлімінің ғылыми қызметкері

Сұлтанова М.Ә.

«Отырар мемлекеттік археологиялық қорық- мұражайы» РМҚК
әдебиет және өнер ғылыми-зерттеу бөлімінің кіші ғылыми қызметкері

Резюме

В этой статье написано одно из традиции казахского народа обряд разрезания пут.

Summary

In this article written one of the tradition of kazakh people about rite of cutting path.

Ұлттық мәдениеттің аса бір маңызды саласы – бұл бала тәрбиесі. Баланы – өз мұрагерін, келер күннің тұтқасын тәрбиелеп шығару қай заманда болса да әуелі ата-ананың, содан соң тұтас ауылдың, тұтас қауымның тіршілік қамынан кейінгі күнделікті өмір қажеттігі, өмір зәрулігі талап еткен ең басты жұмысы болған. Салт-дәстүрлердің ұрпақ тәрбиесіндегі мәні зор. Бала тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптарға дүниеге келген күнінен бері жүргізілетін тәлім-тәрбиелерінен бастап есейіп, азамат болып кеткенге дейінгі кезеңі жатады. Дәстүр бір халықтың дінін, ділін, ұлттық рухын, салт-санасын, мінез-құлқын,

әдет-ғұрпын, тұрмысын, мәдениетін, тағамын, киім-кешегін, ән-күйін, биін, тағы басқасын жинау. Мысалы: шілдеhana, сүйінші, балаға ат қою, бесікке салу, қырқынан шығару, тілін дамыту, тұсау кесу, атқа мінгізу, сүндет той, тіл ашар, ұл бала мен қыз баланы отбасы болуға, шаруашылыққа, еңбекке, өмірге бейімдеу, үйлендіру, қыз ұзату т.б. Осындай тәрбиелік мәні бар салттың бірі - тұсау кесу. Кез келген әдет-ғұрып, салт-дәстүр сол халықтың дүние танымынан келіп шығады. Дүниетанымға байланысты әдет-ғұрып қалыптасады да, өмір сүру салтына айналады, яғни халқымыздың ежелгі салт-дәстүрі арқылы біз оның дүниетанымын біле аламыз.(1)Туылғанына 5-6 ай болып, талпына бастаған сәбиді тез аяқтансын деген мақсатпен туған-туыс, көрші-қоланды шақырып, баланың «бауырынан табақ жүгірту» ырымын өткізеді (2).

Бала қаз-қаз басып жүре бастаған кезде оның тұсауын кеседі. Тұсау кесер бұл – баланың үлкен өмірге деген алар жолдамасы, ғұмырлы жолға бастар қадамның алғашқысы. "Тұсауы кесілмеген бала сүріншек келеді" деп қазақ халқы атам заманнан ырымдаған.(3)Тұсаукесер - тойдың басыбала өміріндегі ең биік белестің бірі деп үлкен мән берген. Тұсау кесетін адамды баланың әке-шешесі таңдайды. Тұсауды ақсақалға немесе іс-қимылы ширақ әйелге не адамға кестіреді немесе беделді, іске жылдам жасы үлкен, балалы-шағалы, өнегелі адамға жүктейді. Кейбіреулер болса жақын жекжаттар мен достарының арасынан сүрінбей, ширақ жүретін, ақылды, парасатты, сыйлы адамдарын таңдайды. Бұл салт – тәй-тәй басқан баламыз абырой-беделі асқан ел азаматына тартсын, қадамы сәтті болсын, тағдырынан тайсалмай өтсін деген ниет-пейілге сүйенеді.Түркіменстан мен Қарақалпақстан қазақтарында тұсауды, көбіне әйел адам кеседі. Өйткені әйелді өнерлі, жеңіл аяқ деп есептейді. Ерте де қазақ халқында баланы қаңлы руының кемпірі аяғы астынан өткізіп алатын. Осылай етсе бала бақытты болып, ел басқаруда оған еш нәрсе бөгет болмайды деп сенген(4).

Баланың аяғына байлайтын жіпті тұсау кесетін адам дайындап алып келеді. Жіпті ақ, қара түсті жіптен, көк шөптен немесе тоқ ішектен еркін байлауға жететіндей етіп дайындайды.Бұлардың бәрінің де өзіндік мәні бар, мәселен, «ала жіпті аттама» деген ұғымды білдірсе, яғни «ешкімге қиянат, зәбір жасама, өмір бойы таза жүр» деген мағынада айтылатын сөз. Ала арқанды қораның айналасына керіп қоятын көне дәстүр болған. Бұл да – көне түсінік. Ала арқанды керіп қойсақ, ит-құс - бөрілер қораға шаппайды» деп түсінген.Қасымхан Бегмановтың «Этнографпен әңгіме» кітабында Жағда Бабалықұлының айтуынша: «Ертеде бабаларымыз «баланың жаны жоғары әлемнен келеді» деп ойлаған ғой. Бала қаз тұрып, аяғын жерге басқан кезде ортаңғы әлемге түсті деп түсінген. Өз қатарымызға түсті, қосылды біздің азаматымыз болды деген мағынамен тұсауын кесіп, баланың ортаға қосылғанын білдірген. Бұл туралы Шоқан Уәлихановтың жазбаларында да кездеседі. Ол:«Жоғарғы әлемде адамдар өмір сүреді. Онда да тіршілік бар. Ол жердегі адамдар белбеуді аяғына байлайды екен», - дейді. Сондай-ақ ала жіпке байланысты аңыздар да толып жатыр. Тоныкөк ойма жазуларында да бұл туралы айтылған, яғни ала жіпке қатыстылардың бәрі көне түркілер дәуірінен

келе жатыр деуімізге болады. Онда «ала атты, жол тәңірі» деп жазылған»(1.1).Ал, кей жерлерде тұсауға ала жіппен қоса, қоңырау тағылады. Ала жіп (тіл көзден аман болу) қорғаушы, қоңырау ол баланың атақты болу үшін тағатын ырымы болған (5).Ал, Қазақ Совет энциклопедиясында тұсауды ала жіптен жасау көне шаман дініне сенуге байланысты қалыптасқан делінген(6).Сондай-ақ қазақта тоқ ішек байлықтың, тоқтықтың белгісі, бала ырысты болсын десе, ал шөппен кесу – көк ұғымына байланысты,көк шөп, көк тәңірі, көк аспан, көктей жайнап, көбейіп, қаулап өссін деген пейілі. Қазір тұсауды қайшымен кесіп жүр. Баланың келешегіне қарама-қайшылану болмасын деп, бұрындары, мүмкіндігінше, өткір саппен кескен немесе өткір пышақпен кескен екен. Жас баланың тұсауын қайшымен кесудің себебі өмірдің ағымы және қоғамның өзгеруі деп түсіндіреді. Бұл дұрыс емес. Себебі: баланың қадамын қайшылаудан бастаса, ары қарайғы өмірі де күрделеніп, кедергілері көп болатын деп білген. Көпшіліктің алдында баланы ортаға қойып тұсау кесетін адам балаға әкелген сыйлықтарын беріп:

- Жүйрік бол, шауып кет! Қадамың сәтті, бақытың тәтті болсын бісміллә! – деп тұсауды кеседі.Тұсауы кесілген баланы ата-анасы немесе жақын туыстарынан екі адам екі қолтығынан демеп ұстап:

Қаз-қаз балам, қаз, балам,
Қадам бассаң мәз болам.
Қаз-қаз болып, тез басып,
Қадамыңды жаз балам!

Тұсауыңды кестік біз,
Күрмеуіңді шештік біз.
Қадамыңа қаз басқан,
Құтты болсын дестік біз.

Қаз-қаз балам, жүре ғой,
Балтырыңды түре ғой,
Тай-құлын боп шаба ғой,
Шауып бәйге ала ғой!

Жүгір, жылдам, құлыным!
Желбіреп бір тұлымың.
Елгезек бол, ерінбе,
Ілгері бас, шегінбе!

Ала жіпті алайық,
Ақ әжеңе барайық.
Ержетті деп айтайық,
Шашуын жеп қайтайық, - деп жетелеп ары-бері жүргізіп мәре-сәре болады.

Тұсау кесудің де өзіндік үлгі-өнегесі және өзіндік ғылыми мәні бар. Тұсауы кесілген сәбиді сол күннен бастап үлкен-кіші бірінен соң бірі жетелеп ұдайы машықтандырып отыратындықтан, бала тез аяқтанады (2.2). Тұсау кесетін адам шамасына қарай балаға сыйлық ретінде киімдер мен ойыншықтар әкеледі. Ал тұсауын кескен адамға баланың ата-анасыда ризашылығын білдіріп, кәдесін береді. Өлеңдер айтылып, жиналғандар тілектерін тілейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қ.Бегманов, «Этнографпен әңгіме», Алматы-«Дәстүр»- 2010жыл,145-146бб.
2. Ағаш бесіктен жер бесікке дейін. 1-кітап. (Қазақ салт-дәстүрі және ғылыми негіздері) – Алматы: «Өнер», 2011. – 19-20бб.
3. Жәни Асқар. «Дәстүр» журналы, «Қазақтың тойы –тұнған ұлағат» - 47б.
4. Арғынбаев Х.А. Қазақ отбасы. – Алматы: Қайнар-1993, - 288б.
5. Карутц Р. Дүнеге келу және балалық шақ // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет ғұрыптары. – Алматы, 2006. – Екінші том. – Б.128-138.)
6. Қазақ Совет энциклопедиясы, 192 б.

БІР ЖӘДІГЕР – БІР ТАРИХ

Байболов Б

«Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің ғылыми қызметкері,
философия магистрі

Резюме

В этой статье рассматривается о значительном вкладе деятеля Узбекили Жанибека в казахскую историю и в развитие культуры.

Summary

This article deals with about the significant contribution of Uzbekali Zhanibekov in Kazakh history and culture development.

Қазақ тарихы мен мәдениетінің дамуына сүбелі үлес қосқан танымы мен тағылымы бөлек, бітімі елден ерекше жан, арына кір шалдырмаған дара тұлға ол — Өзбекәлі Жәнібеков. Осы бір дара есім алпысыншы жылдардан бері қазақ мәдениетінің шыңына көтеріліп ғана қоймай, сексенінші жылдардың бел ортасынан нағыз биігінен көрінді. Артына мол мұра қалдырған дара тұлғаның қазақ халқына сіңірген еңбегі өлшеусіз. Оның қаламынан туған еңбектерінде халқымыздың тұнып тұрған сан ғасырлық тарихы, мол мұраларының ізі жатыр. Оның қаламынан туған «Эхо», «Жолайрықта», «Ежелгі Отырар», «Уақыт керуені», «Қазақ киімі», «Тағдыр тағылымы» сынды баға жетпес еңбектерімен бүгінде көзі қарақты оқырманға жақсы таныс. Ол жайлы ыстық ілтпатын шәкірті әрі замандасы болған Халық жазушысы Ш. Мұртаза «Елім деп туған қайсар жан... Құдай берген құдіретті күштің арқасында ол энциклопедиялық білімнің иегері еді. Ол – бірегей ұйымдастырушы, бірегей ұйытқы. Ол музыканы керемет білетін. Ол – этнограф. Ол – философ. Оның халыққа сіңірген еңбегін тізбелеп шығу үшін ғана үлкен кітап жазу керек.» (1, 161-162) деп білдірген еді.

«Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайының қорында Жәнібеков есімімен байланысты біршама жәдігерлер бар. Ол 1978 жылдан бастап қорық-мұражай қорына өткізген Қабіржапқыш, Қоңырат кілем, Шұғыла кілем, бөлме жиһазы (Асадалға ұқсас жасалған), кесене тарихы мен осы өңірдің тұрмыс-тіршілігіне, жағрафиясына қабысатын т.б. жәдігерлерді